

УДК 82.161.2

DOI 10.31494/2412-933X-2019-1-9-158-164

FOLKLORISM OF THE UKRAINIAN ARTS OF THE 1920–1930 S.

ФОЛЬКЛОРИЗМ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

VALENTYNA SHKOLA,

Doctor of philological sciences,
Associate Professor

shkolaval@gmail.com

*Berdiansk state pedagogical
university*

✉ 4 Shmidta St.,
Berdiansk, 71112

ВАЛЕНТИНА ШКОЛА,

доктор філологічних наук, доцент

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4
м. Бердянськ, 71112

Original manuscript received: August 30, 2019

Revised manuscript accepted: September 27, 2019

ABSTRACT

The article is devoted to the research of the actual contemporary scientific problem of interaction of folklore and other types of art. There have been defined that folk art is in many channels enters the consciousness of the artist both as a material which is used by artistic and as a complex of multifaceted impressions which feed his artistic imagination .

The problem of interaction of collective and author's individual creativity is considered, there have been defined that organic connection with folklore is natural for Ukrainian artists of different historical stages.

The researcher reveals the essence of the concept of folklore. Forms of folklorism of art works are outlined. Manifestations of folklore in artistic culture in particular during periods (romanticism, modernism) are analyzed. The prerequisites for actualization of folklore-artistic interaction in the 20-ies years of the XX century – the era of Ukrainian Renaissance are clarified. The problem of folklore are researched on the basis of music, painting and literary works. The ways of penetrating folklore into the author's texts are considered.

In the aspect of folklore the dialectic development of cultural and artistic consciousness of the specified historical period is considered. It is noted that study of interaction of folklore with literature and other arts (music, painting) intensifies the interdisciplinary context.

Key words: *folklore, art, fiction, music, painting, poetics, author, interpretation.*

Актуальність дослідження. Художня література, як і інші види мистецтва, перебуває в процесі постійних змін і оновлень. Цей процес може бути як яскраво вираженим, так і латентним. Образний і сюжетний матеріал, створений ще первісною колективною свідомістю, тяжіє над митцем, визначаючи характер його майбутніх творів. Медіатором, який забезпечує таку наступність, є фольклор.

Постановка проблеми. Для позначення різних «ненаукових»

форм занять і захопленнь фольклором у кінці ХІХ ст. французьким фольклористом П. Себійо був запропонований термін «фольклоризм», який уживається на позначення інтеграції фольклорного матеріалу в мистецький твір. Кирило Чистов зауважив, що у сучасній міжнародній етнографії цей термін застосовується до ширшого кола явищ, які об'єднуються загальною ознакою функціонування традиційних елементів народного мистецтва, народних обрядів і фольклору в рамках сучасних нетрадиційних (модернізованих) побутових, обрядових і естетичних систем (Чистов, 1986: 52). Включаючись у систему сучасної духовної культури, у якій домінують нефольклорні форми, фольклор набуває вторинного характеру, означений науковцем як «фольклоризм» (Чистов, 1986: 40). Подібну думку зустрічаємо і в дослідниці музичного фольклору Софії Грици: «Усі форми (поза усною) побутування фольклору в природному середовищі прийнято сьогодні називати фольклоризмом» (Грица, 2000: 37). У літературознавстві термін «фольклоризм» уживається на позначення інтеграції фольклорного матеріалу в художній літературний текст. Наявність варіантів: «фольклоризм», «фольклоризм у літературі», «фольклоризм літератури», «літературний фольклоризм», свідчить про неуніфікованість термінологічної бази. Існує багата синоніміка термінологічного словника: «фольклоризм» і «фольклорність» (І. Айзеншток), «фольклоризм» і «фольклоризація» (О. Гончар), «фольклоризм» і «олітературення» (І. Денисюк), «фольклоризм» і «художня асиміляція фольклору» (В. Погребенник). І хоча неуніфікованим залишається вживання термінів, якими позначені взаємини літератури і фольклору, а поняття «фольклоризм» у літературознавстві, на відміну від фольклористики, застосовується не надто часто, «оперування літературою за поміччю фольклору» (М. Грушевський) – один із давніх наукових методів.

Аналіз попередніх досліджень. Специфіка взаємодії фольклору з літературою та іншими видами мистецтва (явища фольклоризму і фольклоризації) – предмет наукових зацікавлень О. Гончара, О. Гнідан, І. Денисюка, О. Дея, В. Івашківа, О. Когут, Г. Ноги, В. Погребенника, М. Сиваченка, Л. Скупейка, О. Федорука, О. Шевчук, Ж. Янковської, М. Яценка та ін.

Сприйняття народнопоетичного матеріалу, ступінь його осмислення залежить від таланту митців, їхніх світоглядних позицій, сформованих реаліями доби. **Мета** розвідки – розглянути питання фольклоризму українських мистецьких творів 20-х років ХХ століття. **Завдання** дослідження – окреслити фольклоризм як мистецьку категорію; висвітлити специфіку взаємодії фольклору з літературою, музикою, живописом; окреслити принципи і прийоми використання фольклорного компонента в авторських творах.

На думку Віктора Гусева, фольклоризм як суспільне явище з'являється тоді, коли об'єктивні умови соціального і культурного прогресу ускладнюють розвиток традиційних форм свідомості і побутування фольклору у власне народному житті, коли фольклор із

своїєї природної і локальної побутової сфери переходить у інше соціальне середовище, стаючи об'єктом зацікавлення інтелігенції, і коли фольклор одночасно сприймається і як цінність, яку втрачають, і як матеріал для відродження національної культури (Современность и фольклор, 1977: 131).

На різних культурно-історичних етапах запозичення митцями з народнопоетичного джерела (процес фольклоризму) має неоднакову інтенсивність. Пріоритетного значення надавали усній художній традиції романтики, які, виступаючи в ролі етнографів, фольклористів і митців, сприймали її багатогранно, насамперед – як засіб пізнання світовідчуття народу, його етики й естетики. Спадкоємці романтиків – модерністи – продемонстрували цілий спектр підходів до народної творчості: від несприйняття на ранній стадії через характерний для традиційної вітчизняної літератури етнографізм до активного використання з метою осмислення національної своєрідності в 20-х – на початку 30-х років.

У цей період українського Відродження митці, розглядаючи народні твори також як дієвий засіб у боротьбі проти іноземної асиміляції, залучали їх для розв'язання державотворчих завдань. Був потужним процес «розширення і збагачення репертуару на фольклорній основі» (Шевчук, 2005 :308).

У музичному мистецтві до народного мелосу апелювали Микола Лисенко і Михайло Вербицький, Микола Леонтович і Яків Степовий та інші композитори. Збирач зразків народних мелодій Микола Лисенко залишив вагомий фольклористичну спадщину. Дбаючи про популяризацію народного мелосу, композитор половину із зібраних ним півтора тисячі записів пісень видав в художньому опрацюванні. Етнограф Климент Квітка опублікував збірник «Українські народні мелодії», із якого черпали композитори, розширюючи і збагачуючи свій репертуар. Наукове дослідження українських народних інструментів здійснив мистецтвознавець, музикант, художник, письменник Гнат Хоткевич.

До фольклору апелювали творці камерних та великих форм української інструментальної музики. Молода генерація тогочасних українських композиторів (Михайло Вериківський, Левко Ревуцький, Борис Лятошинський, Віктор Костенко, Юлій Мейтус та ін.) «свіжо і повному реалізує свої наміри у цьому напрямку» (Шевчук, 2005: 297).

Активізувався процес фольклоризму і на Західній Україні. Так, фольклорні джерела живили хорові твори церковної і світської тематики галицьких композиторів Михайла Вербицького і Віктора Матюка. Різномасштабні підходи до використання музичного фольклору, зокрема обрядового, демонстрував Василь Барвінський, який здійснив фортепіанні обробки метажанрових форм різдвяного цикл – колядок і щедрівок. На основі фольклорних мелодій талановиті твори для хору написав Микола Леонтович.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років у Києві та Харкові були спроби навчання гри на інструментах «винятково на фольклорних засадах» (Шевчук, 2005: 307).

У перші десятиліття ХХ ст. принципи колоризму народного мистецтва засвоювали художники авангардистського спрямування. Народне мистецтво – один із чинників формування романтично-

поетичної лінії авангарду Марії Синякової. Народні традиції стимулювали мистецькі пошуки Олександра Богомазова.

Спорідненням модернізму з народним мистецтвом визначалося малярство Марка Шагала. У цьому ж ручищі, як вказує Борис Певний, прямували його сучасники Наталія Гончарова і Казимир Малевич [Певний, 1996: с.143]. Киянин Костянтин Малевич «увібрав красу декоративних площин народних розписів і переніс її в сферу чистої духовності – супрематизму» (Певний, 1996: 13). На народну творчість зворувалися групи «Бубновий валет» і «Ослячий хвіст».

Однією з організаторів на Київщині майстринь-вишивальниць була Олександра Екстер, яка розробляла для них зразки для вишивання, «а народні майстрині зі своїм багатовіковим досвідом мали прямий вплив на творчість художниці» (Федорук, 1993: 10). У пейзажах і натюрмортах мисткині помітні ознаки народної культури українців, трансформованої через акції кубо-футуризму.

Неопримітивістські захоплення народною українською картиною виявив Давид Бурлюк. Народний примітив, поєднаний із прийомами староукраїнського іконопису, став визначальним для творчої манери Михайла Бойчука та учнів його майстерні, зокрема Івана Падалки, Василя Седляра. Аналізуючи твори митця у Салоні незалежних у Парижі, Аполлінер, як вказує О. Федорук, «відчув, що своєрідну манеру мистецтва приїжджих художників з України слід шукати у витоках української народної культури» (Федорук, 1993: 11). Обряди, звичаї, народна творчість, а також візантійсько-давньоруські традиції, як спостерегли французькі дослідники, – сформували світоглядні та мистецькі погляди українських авангардистів.

Широко використовував народні традиції Анатолій Петрицький, якому образотворчий фольклор допоміг опанувати кольорову ритміку. Вперше захоплення художника творами народного мистецтва виявилось в сценографії вистави Леся Курбаса «Вертеп» (1919 р.).

Фольклор – джерело для українських письменників, які переважно виховувалися на вітчизняній культурі й традиціях, отримуючи від них усвідомлений чи неусвідомлений імпульс до творчості.

З фольклором література пов'язана історико-генетично, тому певний шар фольклору вона успадкувала під час свого народження. Цей шар називають «первинним». «Вторинне» повернення літератури до фольклору почалося в епоху Просвітництва і Романтизму. «Третьою хвилею» фольклоризму є період модернізму.

Оскільки між естетикою усної і писемної творчості є глибока відмінність, фольклорні сюжети, мотиви, образи, потрапляючи в літературу, переосмислюються, трансформуються авторами. При цьому зберігається певне незмінне семантичне ядро, що породжує в реципієнта передбачувану естетичну реакцію, закладену в глибинах його підсвідомості.

Шляхи освоєння усної народної творчості літературою – прояви основних особливостей фольклоризму – на різних історичних етапах багатоманітні: опрацювання фольклорних творів (розширення сюжету,

загострення конфлікту, введення нових персонажів); індивідуальна розробка народних сюжетів і образів; творення, орієнтуючись на жанрові і стилістичні форми народної творчості оригінальних текстів.

Письменники використовують такі види фольклоризму: стилізація, модифікація, наслідування, трансформація народного сюжету в літературний твір та імітація фольклорного жанру, яка зводиться до мовного шліфування, тощо. Аналізуючи діалог «усна словесність – писемна література», Олекса Мишанич виокремлює дві основні лінії впливу фольклору на літературу: запозичення літературою народних сюжетів і «використання народнопоетичних образів, стильових засобів вираження» (Мишанич, 1996: 58).

Глибоко укоріненою в уснопоетичну скарбницю українського народу була творчість Павла Тичини, Володимира Свідзинського і Богдана-Ігоря Антонича, Григорія Косинки і Тодося Осьмачки, Миколи Куліша і Юрія Яновського, Олександра Довженка і Остапа Вишні та багатьох інших художників слова.

Фольклоризм літератури 20-х рр. ХХ ст. характеризується такими особливостями: переважає не стилістичний вплив фольклору, характерний для попередніх періодів, а сюжетний; стали допоміжними домінантні раніше прийоми цитування (творів, сюжетів, мотивів), стилізації (жанрової, мовної); поодиноким явищем є використання прислів'їв у назвах творів, що було прикметним для драматургії ХІХ ст. (спостерігаються лише окремі випадки: Ю. Гедзь «Віз ламається – чумак ума набирається» (1925), Івана Кочерга «Навчила доля, де шлях до волі» («Манівцем до волі») (1929)). Характерним прийомом відтворення фольклорних традицій у літературі аналізованого періоду є стилізація жанру, зокрема балади, думи, казки, пісні. Серед творів, елементом паратексту яких є лексема *дума*, виділяються: «Дума про незаможника гречкосія та куркуля Дерія» В. Алешка, «Дума про Бармашиху» Валер'яна Поліщука, «Дума про трьох вітрів» Павла Тичини. У драматургії стильові особливості героїко-епічного жанру, його ритміку використали Григорій Лужницький у «Думі про Нечая», Юрій Яновський у «Думі про Британку». Активно застосовували митці прийом контамінації, залучаючи фольклорні компоненти (сюжети, мотиви, образи) до моделювання нової художньої реальності. Яскраві приклади використання цього прийому продемонстрували Остап Вишня («Мікадо»), Кость Кошевський («Будні»), Леонід Красовський-Улагай («Люди й маски (комедія про синьйора Форміку)», Фавст Лопатинський («Козак Голота») та ін. Фольклорні впливи на авторську творчість у цей період є не стільки експліцитними, скільки імпліцитними.

Зміна в 30-х роках суспільно-політичної ситуації на Україні позначилась і офіційною переорієнтацією мистецтва в ставленні до народних джерел. Так, згорання процесу музичного фольклоризму розпочалося наприкінці 20-х, коли «за прямою вказівкою АГМУ розв'язується штучна дискусія навколо місця і значення народної пісні» (Шевчук, 2005: 305). Вона була аналогом літературної та театральної дискусій.

Висновки дослідження. Тісні взаємини колективного й індивідуального мистецтва простежуються на різних історичних етапах

їхнього функціонування. Уснопоетичні елементи, засвоєні митцями свідомо чи несвідомо, стали складниками поетики їхніх творів.

Процес звернення до народних першоджерел – визначальна особливість мистецтва 20–30-х рр. ХХ ст. – періоду становлення й функціонування модерної української нації. Композитори через обробку музичного обрядового фольклору та написання оригінальних творів на основі вітчизняного мелосу популяризували народні мелодії. Художники, скульптори та архітектори захоплювалися народною українською картиною. Стимулом для індивідуальних пошуків митців були гончарство, вишивка, ткацтво, писанкарство, архаїчна скульптура, народна архітектура. Традиційна апеляція до усної народної творчості – характерна риса української літератури. Засвоюючи фольклорну поетику, автори зберігають чи переосмислюють і трансформують уснопоетичні теми, мотиви, образи, композиційні схеми, художні засоби, які є джерелом для літератури. У творах письменників 20-х років ХХ ст. фольклорні сегменти функціонують як семантичні, структурні, поетологічні складові.

Перспективи. Прочитання авторських текстів у аспекті фольклоризму дасть можливість по-новому осягнути особливості творчої манери митців, специфіку їхнього індивідуального стилю.

Література

1. Грица С. Фольклор у просторі та часі. Вибрані статті / С.Грица. Тернопіль: АСТОН, 2000. 228 с.
2. Мишанич О. Кризь віки: Літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження / Олекса Мишанич. Київ: Обереги, 1996. 352 с.
3. Певний Б. Марк Шагал: з-під неволі анонімності у світ модерного мистецтва / Богдан Певний // Сучасність. 1996. №6. С. 140–146.
4. Современность и фольклор: Статьи и материалы. Москва: Музыка, 1977. 351 с.
5. Федорук О.К. Авангард України: поміж Сходом і Заходом (1910-1930-ті роки) / О.К. Федорук // Мистецтво, фольклор та етнографія слов'янських народів. Київ: Наукова думка, 1993. С. 5–43.
6. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор: очерки теории / К.В. Чистов. Ленинград: Наука, 1986. 304 с.
7. Шевчук О. Климент Квітка і українська музика // Квітка К. Українські народні мелодії / Упоряд. та ред. А. Іваницького / О.Шевчук. Київ: Поліграф Консалтинг, 2005. Ч.2. – С. 277–316.

References

1. Hrytsa S. Folklor u prostori ta chasi. Vybrani statyi / S.Hrytsa. Ternopil: ASTON, 2000. 228 s.
2. Myshanych O. Kriz viky: Literaturno-krytychni ta istoriografichni statyi y doslidzhennia / Oleksa Myshanych. Kyiv: Oberehy, 1996. 352 s.
3. Pevnyi B. Mark Shahal: z-pid nevoli anonimnosti u svit modernoho mystetstva / Bohdan Pevnyi // Suchasnist. 1996. №6. S. 140–146.
4. Sovremennost y folklor: Staty y materyaly. Moskva: Muzyka, 1977. 351 s.
5. Fedoruk O.K. Avanhard Ukrainy: pomizh Skhodom i Zakhodom (1910-1930-ti roky) / O.K. Fedoruk // Mystetstvo, folklor ta etnografiia slovianskykh narodiv. Kyiv: Naukova dumka, 1993. S. 5–43.

6. Chystov K.V. Narodnye tradytsy y folklor: ocherky teoryy / K.V. Chystov. Lenynhrad: Nauka, 1986. 304 s.

7. Shevchuk O. Klyment Kvitka i ukrainska muzyka // Kvitka K. Ukrainski narodni melodii / Uporiad. ta red. A. Ivanytskoho / O.Shevchuk. Kyiv: Polihraf Konsal'tynh, 2005. Ch.2. – S. 277–316.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню актуальної сучасної наукової проблеми взаємодії фольклору та інших видів мистецтва. Зазначено, що народна творчість багатьма каналами входить у свідомість митця і як матеріал, який підлягає безпосередньому мистецькому використанню, і як комплекс багатоманітних вражень, які живлять його художню уяву.

У розвідці розглядаються питання взаємодії колективної та авторської індивідуальної творчості, з'ясовано, що органічний зв'язок із фольклором характерний для українських митців різних історичних етапів.

Дослідницею розкривається суть поняття фольклоризм. Окреслюються форми фольклоризму мистецьких творів. Аналізуються прояви фольклоризму в художній культурі, зокрема в періоди (романтизм, модернізм) спалахів його активності. З'ясовуються передумови актуалізації фольклорно-мистецької взаємодії в 20-ті роки ХХ століття – епоху українського Відродження. Питання фольклоризму досліджуються на матеріалі музичних, малярських та літературних творів. Висвітлюються способи проникнення фольклору в авторські тексти.

В аспекті фольклоризму осмислюється діалектика розвитку культурної та художньої свідомості зазначеного історичного періоду. Зауважується, що дослідження взаємодії фольклору з літературою та іншими видами мистецтва (музикою, живописом) активізує міждисциплінарний контекст.

Ключові слова: фольклор, мистецтво, художня література, музика, живопис, фольклоризм, поетика, автор, інтерпретація.